

Kérdések a határozatlan névelő körül

Helyes-e, használják-e névszói állítmány előtt?

Van-e partikula szerepe? Hasonlít-e a határozatlan névmáshoz?

Szabó Tamás Péter

A PROBLÉMA

Dolgozatomban a névszói állítmány előtt álló határozatlan névelő használatát vizsgálom. A kérdés azért érdekes, mert megfigyeléseim szerint a nyelvművelő szakirodalom álláspontja és a mindennapokban jelentkező használat között több esetben ellentmondás van. Ez onnan is eredhet, hogy a nyelvművelés és a nyelvtudomány eszköztára és szemlélete nem azonos. Míg a leíró nyelvtudomány a használat megfigyelése alapján kíván következtetéseket levonni, addig a nyelvművelés egyértelműen normatív: a nyelvművelő alakítani, a nyelvtudós megismerni akarja a nyelvet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyelvművelés nyelvtudományi iskolázottság nélkül felelőséggel művelhető.

Kovalovszky Miklós a nyelvművelést alkalmazott nyelvtudománynak tartja és elkülöníti a szigorú értelemben vett leíró nyelvtudománytól. E szemlélet szerint írta meg témámat érintő monográfiáját (Kovalovszky 1977). Különbségtétele dolgozatom szempontjából lényeges, mivel magam is tapasztaltam, hogy az általam használt alapvető nyelvművelő művekben (NymKK., NymKSz.) gyökeresen más érvelési technikát találunk, mint például a MGr.-hoz hasonló leíró szemléletű kézikönyvekben. Tanulságos, hogy a MGr. előtti, széles körben használt grammatikák (a MMNy. és a MMNyR. határozatlan névelőre vonatkozó fejezetei) kettős szemlélettel íródtak. A leíró nyelvészeti szempontú részeket nyelvművelési példatár követi, igen kevés magyarázattal, példamondatok tucatjain mutatva meg, mikor kötelező, mikor lehetséges és mikor tilos a határozott névelő használata. Az indoklás nyelvhelyességi szempontú, az egyes hibákat minősítik (pl. pongyola, az igényes nyelvhasználatban nem található meg stb). A MGr.-ban nem találunk hasonló részeket: a példamondatok grammatikai helyzeteket illusztrálnak, a szerzők nem nyelvhelyességi szempontból zárnak ki bizonyos eseteket, hanem azért, mert funkcionálisan nem megfelelőek.

A nyelvművelők magyarázataira csupán néhány szemléletes példát említek legfontosabb kézikönyvek (NymKK., NymKSz.) *egy névelő névszói állítmány előtt* címszávaiból. Azért ezekből, mert tapasztalataim szerint a nagyközönség ezeket ismeri a legjobban, s ha e témáról olvas, nem folyóiratokat, tankönyveket böngész, hanem felüti egy-egy címszónál e köteteket. A „nem kell”, „helyes”, „el lehet fogadni” kifejezéseket gyakran olvassuk (NymKK., NymKSz.), s hozzájuk ilyen magyarázatokat: „a hagyományos, magyaros szemlélet” ír elő valamit (NymKK.), „a magyaros észjárás szerint” épül a mondat (Uo.), egy mondat „a mi nyelvünkötől jobbra idegen, mégpedig szemléletmódbeli különbségek miatt” (Uo.), bizonyos

szerkezetek „így helyesek, magyarosak” (Uo.). Megtudjuk, hogy „íróink, költőink többnyire ezt a szerkesztésmódot alkalmazzák” (Uo.), s csak az mondja: *Zoltán egy Adonisz*, „aki a társalgási nyelv könnyed, nemegyszer bizalmas vagy bizalmaskodó, pongyola szerkezeti megoldásaihoz vonzódik [...]” (Uo.). Vannak olyan megoldások, melyek „koránt sem érdemelnek olyan elmarasztalást, mint [...]” mások (Uo.). Ezek szerint bizonyos megoldások kifejezetten elmarasztalást érdemelnek. Ez a szemlélet könnyen vezethet a nyelvi stigmatizáció terjedéséhez, melynek hátrányai közismertek.

Mint láthatjuk, a preskriptív szemlélet uralkodik e címszavak szövegében. Tiltás, megbélyegzés, tekintélytisztelet (írókra, költőkre hivatkozás), formális logika és nyelvi logika összezavarása követi egymást, mely utóbbi azért is érdekes, mert kérdéses megkülönböztetési szempontokkal társul, hiszen ki pontosan tudná megmondani, mi a hagyományos magyar szemlélet vagy a magyaros észjárás?

A jelenségeknek ez a pontatlan tárgyalása az ismeretek összezavarásához vezethet, melynek legismertebb tünete a hiperkorrekció, mely nemcsak a nyelvművelő szándék ellen dolgozik (hiszen szabálytalan formákat terjeszt), hanem a beszélő anyanyelvi kompetenciáját, magabiztosságát sérti. Erre a veszélyre Rácz Endre is felhívja a figyelmet: „Nyelvművelésünk hatékonyságát bizonyítja, hogy ma már csak ritkán bukkan fel a határozatlan névelő magyartalan módon névszói állítmány előtt; [...] Csakhogy a nyelvhelyességi intelem megszívlelése ebben az esetben is átcsapott az ellenkező végletbe; sokan akkor sem merik használni az egy névelőt, amikor [...] valóban szükség volna rá” (Rácz 1976. 64).

A HATÁROZATLAN NÉVELŐ MEGJELENÉSE A MAGYARBAN

Nem minden nyelvben találunk határozatlan névelőt. Gyakori, hogy a határozott névelőt is tartalmazó nyelvekben fordul elő (pl. germán, román nyelvek), de megjelenhet annak hiánya mellett is (pl. votják, észt, török). Egyes nyelvekben csak a határozott névelő alakult ki, pl. a görög, sémi nyelvekben (Uo.). Mielőtt a magyarban létrejött volna, olyan szinonimákkal helyettesítették, mint *valamely*, *némely*, *néminemű* stb. (Simonyi 1914. 83–86). Elterjedésének korai szakaszában korábbi helyettesítőivel együtt is használták, de terjedt önálló használata: *eg neminemu azonallat; de vagok eg rementelen binos* (Zoltvány L. 1885. 47). Kialakulásában eredeti, számnévi jelentésének elhomályosulása és helyzetének hangsúlytalanná válása játszott szerepet (Simonyi 1914. 83).

Az egy legkorábról mint számnév adatható a HB.-ben (TESz., egy a.), határozatlan névmási, ezzel párhuzamosan határozatlan névelői funkcióban először a JókK. szövege tartalmazza (Uo.). 1405-ben már melléknévként is használták, ’azonos’, ’vérrokon’, ’egyetlen’, ’egyetértő’, ’csupa, merő’ jelentésekben (Uo.). Határozószói használata 1863 óta adatható, jelentése: ’mintegy, körülbelül’ (Uo.).

A határozatlan névelő a kései ómagyar korra kialakuló három tagú névelőrendszer egyik tagja (a három tag: határozott névelő, határozatlan névelő, névelőtlenység; I. Gallasy 1990.

108–112). Használata a prezentálás funkciójának kialakulásával párhuzamosan terjedt (a prezentálás az általános ismertség jelzése; Uo). A névelőzés I. Gallasy szerint a határozottság kifejezésének anaforikus módszereinek egyike (a többi: névmásos és névmásos–névelős; Uo.). Ugyanő mutat rá a névelőhasználat időbeli változásaira (I. Gallasy 1980. 339–344). Vizsgálata szerint mai nyelvünkben 31-szer gyakrabban használunk határozott névelőt, mint határozatlan. Garay, Bérczi, Gyulai, Justh korában ez az arány 8:1 volt. Ma 2-szer több a határozott névelős főnév, mint a határozatlan főneves. Garayék korában az arány fordított volt: kétszer gyakoribb volt a határozatlan névelős főnevek száma! I. Gallasy szerint ez a névelő elmosódó szerepére vezethető vissza. Szituációs tényezők is figyelembe veendők: kérdés, hogy kinek az előzetes ismereteit kell figyelembe vennünk a határozottság/határozatlanság eldöntésekor: a hallgatóéit vagy a beszélőéit? Hasonló kérdést vet fel az a tény, hogy az *egy* bizonyos szerkezetekben megmerevedik (Uo.). Erre mutat rá Váczy János is (1911. 109–115), mikor nem tud elképzelni egyes mondatokat határozatlan névelő nélkül, pl. *egy kis darab kenyér; volt egyszer egy király*.

A VIZSGÁLATRÓL

A vizsgálat kérdőíves módszerrel zajlott. A száz darab kiosztott kérdőívből 80 kitöltött példány érkezett vissza hozzám. A kérdésre válaszolók között egyaránt találunk banki tisztviselőt, éttermi felszolgálót, gyári betanított munkást, zeneiskolai növendéket, építészhallgatót, fizikus hallgatót, nem magyar szakos bölcsészhallgatót. Életkor tekintetében a minta igen nagy szórást mutat: tizenévesektől ötven év körüliekig terjed. Mivel munkám nem szociolingvisztikai irányultságú, a minta részletesebb elemzéséhez nem gyűjtöttem adatokat. Lényegesnek tartottam viszont, hogy a vizsgálatban ne szerepeljenek magyar szakosok, mivel nyelvi tudatosságuk, metanyelvi tudásuk nem nevezhető átlagosnak, válaszaikat sokban befolyásolta volna a formális úton elsajátított nyelvi tudás. A nem magyar szakos adatközlőkről ez részben életkoruknál, részben tevékenységüknel fogva kevésbé tétélezhető fel, hiszen mind időben, mind térben eltávolodtak az anyanyelvi oktatástól.

A kérdőív (1. *I. melléklet*) két fő feladatot tartalmaz, mindkét feladat két komponensből áll. **Az első feladatban** a felsorolt példamondatokról kell eldönteni, hogy a megadott szituációban melyik alkalmazása helyénvalóbb. Ez az adatközlő nyelvhelyességgel kapcsolatos metanyelvi tudását méri. Ezzel egyidőben kell eldönteni azt is, melyik mondat gyakoribb. Ez a rész az adatközlő megfigyelőképessége segítségével a mindennapi nyelvhasználatról alkotott metanyelvi tudását méri, szándékunk szerint közelebb áll a szigorú értelemben vett leíró nyelvészethez, hiszen a valós nyelvgyakorlatot mutatja. Az 1–5. mondatban a névelős használat és a névelőtlenség között kell dönteni, a 6. mondatban az *egy* és a *valóságos* használat között. A 2. mondat kivételével minden esetben emfátkus mondatokról van szó. A 2. mondat azt hivatott kivédeni, hogy az adatközlő automatikusan a névelős vagy a névelőtlen mondatot jelölje meg: mivel más a szituáció, a határozatlan névelő használati szabálya is

módosul. Hasonlóan kivédő funkciója van annak, hogy a névelős illetve névelőtlen mondatok nem pontosan egymás alatt szerepelnek.

A következőkben ismertetem a NymKK. és a NymKSz. álláspontját a példamondataimmal azonos szerkezetű mondatokról. Véleményem szerint a szócikkek írói több esetben abban tévedtek, hogy szabályaik rögzítésekor nem vették figyelembe az érzelmileg nem semleges szituációt mint kontextust, ezért megállapításaik nem mindenben helytállóak. Összehasonlításképpen közlöm más források álláspontját is az *egy* használatával kapcsolatban, végül adatközlőim véleményét (ennek összefoglalása: *1., 2. táblázat*. Figyelembe veendő a százalékadatok értékelésénél, hogy nem minden kérdésre válaszolt valamennyi adatközlő!)

A) Névelővel vagy anélkül?

1. *Hát, ez nem [egy/Ø] mestermunka!* A NymKK. tiltja: *Ez nem egy válasz* szerinte helytelen, magyartalan. a korábbi nyelvművelők is elítélik (Váczy 1911., Pintér szerk. 1938.). Az ÉrtSz. értékelést kifejező mondatban helyénvalónak találja az *Ez az ember egy kincs*-féle mondatokat. Adatközlőim 51,43%-a helyesnek tartotta, 83,54%-a gyakoribbnak érezte ezt a típusú mondatot névelővel. Ez alátámasztja az ÉrtSz. álláspontját, mivel itt értékelést kifejező mondatról van szó. Látható, hogy kevesebben ítélik helyesnek, mint amennyien gyakoribbnak: ezzel a jelenséggel még találkozni fogunk, véleményem szerint a nyelvművelés hatását mutatja.

2. *A nővérem férje [egy/ Ø] orvos.* Semleges mondat, a NymKK. szerint mikor egy meghatározatlan egyedet emelünk ki sok közül, a névelőt tanácsos elhagyni. Például Petőfi versében: *A szeretőm nyalka gyerek.* Az ÉrtSz. is hibásnak tartja, mivel nem tartalmaz minősítő mozzanatot, egyszerű gyűjtőnév/elvont főnév előtt áll. Példamondata: *A fiam orvos.* Vizsgálatom is e használati módot mutatta ki: a névelős formát csupán 2,94% tartotta helyesnek, 21,52% gyakoribbnak.

3. *Ez a pasas [egy/Ø] kezdő.* A NymKSz. példamondata, mely ehhez hasonló: *Jenő egy ostoba.* Helyette ezt javasolja: *Jenő ostoba fickó.* Az ÉrtSz. sem tartja helyesnek: minősítést kifejező melléknévi eredetű vagy melléknévi igenévi állítmány előtt tiltja a határozatlan névelőt. Példamondata a NymKSz.-ével azonos. A kérdőívben azért nem a NymKSz. javítását adtam meg variánsnak, mert arra voltam kíváncsi, a melléknévi állítmány előtt használnak-e emfatikus mondatban határozatlan névelőt. Az *ostoba fickó*-féle kiegészítés megváltoztatta volna a szerkezetet, hiszen az állítmány a *fickó* lett volna. Adatközlőim 49,25%-a helyesnek, 73,08%-a gyakoribbnak találta a névelő használatát! Ez minden bizonnyal az emfatikus helyzetből fakad: a példában említett állítás névelő nélkül ténymegállapítás, míg névelővel értékelést fejez ki (hasonló az eset az 1. mondat esetében, ahol szintén értékelő mondatot

kapunk az *egy* névelő kitételével. Ha a *kezdőt* nem melléknévnek, hanem főnévnek vesszük, a szerkezet meg is egyezik az 1. mondattal. Az ÉrtKSz. *kezdő* címszava szerint azonban e szó 'pályája elején tartó személy' jelentésében melléknév, míg 'aki most kezd el valamit' jelentésében főnév. En melléknévi értelemben illesztettem a mondatba).

4. *Az [egy/Ø] vadállat!* Az állítmány metaforikus használatú, s mint ilyen a NymKSz. szerint is elfogadható határozatlan névelővel, annak ellenére, hogy a névelő főnév előtt áll. A negatív, emfatikus használatot jelzi, hogy *Ő* személyes névmás helyett *Az* mutató névmás olvasható. Ez még jobban erősíti a metaforikus használatot, hiszen állatokra ritkán alkalmazzuk az *Ő* személyes névmást (esetleg csak akkor, ha kedvencünkről beszélünk). A NymKSz. példamondata „enyhébb”: *Ez az ember szerintem egy senki.* Az adatközlők egyértelműen a névelős használat mellett döntöttek: 91,18%-uk helyesebbnek, 97,50%-uk gyakoribbnak ítélte.

5. *Jó, jó, nem vagyok [egy/Ø] költő!* A mondatot a *Jó, jó...* szavak vezeti be, érzékeltetve a szabadkozás emfázisát. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a *költő* itt értelmileg hasonlító szerepben áll, mivel a beszélő más költőkhöz hasonlítja magát (nem a szakmájáról kérdezték, hanem nagy költők tudását kéri rajta számon). Ebben az értelemben még a NymKK. szerint is elképzelhető a határozatlan névelős használat, de csak abban az esetben normatív, ha tulajdonnévhez hasonlítunk (mondatunk ekkor így hangozhatna: *Nem vagyok egy Petőfi*). A névelős formát 27,94% tartotta helyesnek, gyakoribb használatúnak azonban 55,7%! Ez az eltérés is mutatja, hogy a nyelvművelés tanításai ismertek, de nem igazodnak minden szituációhoz. Az is figyelembe veendő, hogy jóval többen minősítették a mondatot gyakoriság, mint helyesség szempontjából.

6. *Anna [egy/valóságos] Vénusz!* Metaforikus használat. A NymKSz. mondata: *Tamás egy Herkules.* Ezt nem tartja helyesnek, helyette a *Tamás valóságos Herkules* mondatot ajánlja. Az ÉrtSz. metaforikus használatban egyértelműen elfogadja a névelőhasználatot: *A szívem egy nagy harangvirág* (jellemző, hogy forrásom a költészethez nyúl. A NymKK. és a NymKSz. is elfogadja ezt a mondatot, Petőfiével együtt: *A bánat? egy nagy oceán.* A költői és a mindennapi nyelvre szerintük más szabályok érvényesek). Adatközlőimnek csupán 17,65%-a vélte helyesnek a névelős formát, viszont 60,26%-uk gyakoribbnak tartotta. Jelen mondatunk átvezet a következő feladat körébe, mely az *egy* esetleges partikula szerepét vizsgálja.

B) Az *egy* mint partikula?

A kérdőív **második feladata** az *egy* névelő becselő partikulai szerepére, illetve a *valami* határozatlan névmáséhoz hasonló szerepére kérdez rá.

7. *Az uszoda [egy/mintegy] száz méterre van innen, az utca végén.* Választás a határozatlan névelő feltételezett becslő partikulai szerepe és egy normatív becslő partikula között (a MGr. a becslő partikulák közt tartja számon a *mintegy*t). Az ÉrtSz. *mintegy* címszava is normatívnak tekinti a *mintegy két méteres sáv* típusú mondatokat, melyekben a *mintegy* jelentése 'hozzávetőleg'. Az adatközlők egyértelműen a *mintegy* alkalmazása mellett döntöttek: csak 7,04%-uk preferálta az *egy*t. A két mondat között 56,25%-uk nem talált jelentéskülönbséget.

8. *Az uszoda [egy/valami] száz méterre van innen, az utca végén.* Választás a határozatlan névelő feltételezett becslő partikulai szerepe és egy olyan névmás között, melynek mennyiséget, mértéket, időtartamot kifejező szavak előtti becslő értelmű használatát az ÉrtSz. normatívnak tartja (*valami* a., bizalmas minősítéssel): *A kisasszony valami hat esztendővel idősebb volt.* Simonyi elfogadja a következő megfelelést: *egy húsz = mintegy húsz = körülbelül húsz = valami húsz* (1914. 85–86). A határozott számadatot határozatlanná tevő *egy* szerinte más nyelvekben is megtalálható, pl. a német népnyelvben: *ein zwanzig Stück* 'körülbelül két darab', illetve a spanyolban: *unos dos pies* 'mintegy két láb' (Uo.). Bár jóval kevesebben minősítették a 8. mondat két változatát (sokan nem fedezték fel, hogy nem az előző feladattal együtt kell értékelni), a válaszadók száma 51, így – bár óvatosan – vonhatunk le következtetéseket. A mondatot 84,31% tartja helyesnek névelővel, a két mondat jelentését pedig csak 34,18%-ban tartják azonosnak. Ez azért érdekes, mert a *valami* és a *mintegy* lexikai jelentésükben azonosak az ÉrtKSz. szerint: a *valami* használatos 'mintegy' jelentésben, bizalmas használatban (ÉrtKSz. *valami* a.). Elképzelhető, hogy a bizalmas használat volt az, amiért a *valamit* az *eggyel* szemben helytelenebbnek minősítették (vegyük figyelembe: a *mintegy* teljesen neutrális). A megadott szituáció (idegen útbaigazítása) valóban indokoltá teszi, hogy ne bizalmas szóval éljünk. Elképzelhető, hogy a jelentés nem azonosnak tételezésében is ez játszott szerepet, hiszen idegennek mondani bizalmas kifejezést sértőnek számít. Az *egy* tehát ugyanazt a szerepet tölti be e mondatban, mint a *mintegy* becslő partikula, ezért magát az *egy*t is becslő partikulának vehetjük. Emellett szól az is, hogy közvetlenül nem tagadható (**Nem egy száz méterre van innen* nem használatos, míg a hangzásában hasonló *Nem egyszáz méterre van innen* mást jelent: ez utóbbi mondatban nem névelőt, hanem számnevet találunk). Az *egy* becslő partikulai szerepe egy nem neutrális határozatlan névmással szembeállítva jelentkezik csak erősen, egy normatív becslő partikulával szemben pedig szinte nem is mérhető (l. 7. mondat).

9. *Ez nem [egy/valami] jó válasz.* Feltételezésem szerint jelentéskülönbség van a *valamit* illetve az *egy*t tartalmazó mondatok között. A *valamit* tartalmazó mondat jelentése: 'ez nem nagyon jó dolgozat', míg a másik esetében csupán fajba sorolásról van szó: 'ez a dolgozat nem tartozik a jó dolgozatok csoportjába'. Ez utóbbi értelemben a névelőhasználatot a

NymKSz. tiltja: *Ez nem egy válasz* e forrás szerint nem helyes. Simonyi (1914. 83–86) elrémisztő szándékkal idéz egy Beöthy Zsolt alkotta mondatot, mely hasonló szerkezetű: *Ez egy nagy munka, ez egy nehéz munka, de egy dicső munka*. Bár nem kételkedik a szerző nyelvi kompetenciájában, Simonyi elítéli ezt a szerkesztésmódot. A *valami* az ÉrtSz. szerint kifejezhet mennyiséget, mértéket tagadószó után, ekkor az adott tulajdonság kisebb mértékét jelenti, pl. *Nem valami szép nő*. Az adatközlők igen magas aránya (44,44%) helyesnek tartotta a névelős használatot, ez azonban valószínűleg nem annak tudható be, hogy az *egy* él ' valamiféle' jelentésben is (ÉrtSz.), mivel arra a kérdésre, hogy a két mondat jelentése azonos-e, javarészt nemmel feleltek (csak 27,5%-uk tartotta azonos jelentésűnek a két mondatot). Inkább arról lehet szó, hogy a szituációt eltérően értelmezték, és az *Ez nem egy jó választ* mint fajra utaló mondatot fogadták el. Bár a funkció azonos, azért tarthatták többen jónak, mint a 2. mondatot, mert itt a főnév előtt melléknév is áll, s az ilyen típusú mondatokat régóta, széles körben (a szépirodalomban is) használják, az erős stigmatizálás ellenére is: *Őn egy szerencsés ember* (Mikszáthot idézi Simonyi 1914. 85). Többen mindkét mondatot megjelölték helyesnek, ez az *egy* és a *valami* közös szerepére (határozatlanság kifejezése) utalhat.

10. [*Egy/Valami*] *barom hívogat állandóan*. A NymKK. és a NymKSz. sem említi címszóban az ilyen típusú mondatokat. Az ÉrtSz. viszont számontartja (*valami* alatt): rosszálló értelmű mondatokban, határozatlan névmási szerepben gyakorinak és elfogadhatónak tekinti: *Valami nő volt vele a kávéházban*. Az ilyen típusú mondatokat a bizalmas nyelvhasználat körébe utalja. Mivel a feladat leírása nem kért egyértelmű választást, többen mindkét variánst megjelölték. Ez is jelzi a két kifejezés hasonló szerepét. Erre utal az is, hogy a névelős használatot az adatközlők 41,67%-a fogadta el, a két mondatot 58,75%-ban érezték azonos jelentésűnek.

A VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A vizsgálat értékelését nehezítette, hogy e szűk témában alig született leíró grammatikai publikáció (Adamikné Jászó Anna és Fodor István tanulmánya megjelenés előtt áll, a szerzőket nem értem el, így nem járulhattak hozzá eredményeik felhasználásához). Emiatt dolgozatom első felében szükségszerűen arra összpontosítottam, hogy a nyelvművelő szakirodalom álláspontja és a valós nyelvhasználat közötti feltételezett különbség mely esetekben tapasztalható.

A 6. mondat a legjobb példa arra, mekkora különbséggel kell számolnunk adatközlőink metanyelvi tudását elemezve, mikor egy nyelvi jelenség helyességét, illetve gyakoriságát kérdezzük. Világosan látszik, hogy (nyelv)helyesség és gyakoriság két külön dolog: egyrészt él a beszélőben számos magyarórán, tévéműsorban, magánbeszélgetésben stb. hallott intelem egy-egy kerülendő/használandó elemről, ugyanakkor tapasztalatból tudják, hogy a valóságban mit használnak az emberek. Ez oda vezet, hogy helyesség és gyakoriság megítélésében 6

esetből 4-szer 20%-on felüli eltérést sikerült kimutatni, ebből egy esetben (6. mondat) az eltérés több, mint 42%-os (l. 1. táblázat)! Elképzelhető, hogy a formális teszhelyzet miatt (kérdőív az egyetem részére) egyes jelenségeket szigorúbban ítélték meg. (Vegyük figyelembe, hogy a gyakoriságra többen válaszoltak, mint a helyességre. Ez a bizonytalanságon kívül az állásfoglalás elutasítását is jelzi.) 20% alatti eltérés csak akkor volt, amikor a nyelvhelyességi szabály egyértelműen alátámasztotta a mindennapi gyakorlatot (2., 4. mondat). Egy következő, nagyobb szabású, szociolingvisztikai indíttatású vizsgálat témája lehetne, hogy annak ismeretében, mi a helyes és mi a gyakoribb, vajon mi a követendő, tehát: maga az adatközlő melyik változatot alkalmazza mindennapi beszédében.

Kicsit sarkítva azt is mondhatjuk, hogy a nyelvhelyességi előírások az első részben vizsgált mondatok 2/3-ánál nem támasztják alá a mindennapi gyakorlatot. Ennek megfelelően a nyelvművelésnek is korszerűsödnie kell (a nyelvművelés megújulási kísérleteit legjobban talán a germanizmusokkal szembeni viselkedés változása mutatja, mely egyre inkább a tolerancia felé halad és egyre kevesebb jelenséget bélyegez meg).

Az *egy* feltételezett partikula szerepéről elmondhatjuk, hogy legegységesebben a 8. mondat esetében igazolható, de használata csak nem neutrális becsülő kifejezéssel szembeállítva jelentkezik. Közelebb áll a *valami* határozatlan névmáshoz, mint a *mintegy* normatív partikulához (l. 7. mondat). A *valamivel* oppozícióba állítva az *egy* neutrálisabb (l. 8. mondat), míg a *valami* bizalmasabb helyzetekben használatos (10. mondat). A 9. mondat feltételezhető félreértése megnehezíti az értékelést, de a mondatban rejlő határozatlan színezetet az adatközlők szerint inkább a *valami*, mint az *egy* hordozza. Ez arra utal, hogy a határozatlanság kifejezésének anaforikus módjai közül e mondatokban inkább a névmásos megoldást preferálták az adatközlők.

IRODALOMJEGYZÉK

- ÉrtKSz. (= Magyar értelmező kéziszótár) Juhász József–Szőke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós szerk., Budapest, 1972.
- ÉrtSz. (= A magyar nyelv értelmező szótára) Bárczi Géza–Ország László főszerk., Budapest, 1959–1962.
- I. Gallasy Magdolna 1980. Névelőhasználati kérdések. *Nyelvtudományi Értekezések* 104. sz., 339–344.
- I. Gallasy Magdolna 1990. Prezentálás: Havas Ferenc, Horváth Katalin, Ladányi Mária (szerk.), *Emlékkönyv Zsilka János professzor hatvanadik születésnapjára*, 108–12. Budapest, ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke.
- Kiefer Ferenc szerk. 2000. *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfejlődés, nyelvhelyesség*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MGr. (= Magyar grammatika) Keszler Borbála szerk., Budapest, 2000.
- MMNy. (= A mai magyar nyelv) Rácz Endre szerk., Budapest, 1968.
- MMNyR. (= A mai magyar nyelv rendszere) Tompa József szerk., Budapest, 1962.
- NymKK. (= Nyelvművelő kézikönyv) Grétsy László–Kovalovszky Miklós főszerk., Budapest, 1980–1985.
- NymKSz. (= Nyelvművelő kéziszótár) Grétsy László–Kemény Gábor szerk., Budapest, 1996.
- Pintér Jenő szerk. 1938. *Magyar nyelvvédő könyv*. Budapest, [s. n.]
- Rácz Endre 1976. Anyanyelvünk új szófüzési, mondatszerkezeti jelenségeinek bemutatása, értékelése: Grétsy László szerk., *Mai magyar nyelvünk*, 45–74. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Simonyi Zsigmond 1914. *A jelzők mondattana*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- TESz. (= A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára) Benkő Loránd főszerk., Budapest, 1967–1984.
- Váczy János 1911. Az „egy” mint határozatlan névelő. *Magyar Nyelv* 109–115.
- Zoltvány L. Irén 1885. A Nádor-codex nyelvi sajátosságairól. *Nyelvtudományi Közlemények* 1–57.

KÉRDŐÍV

Kérem, figyelmesen olvassa el és válaszolja meg az alábbi kérdéseket! Nincsen jó vagy rossz megoldás, csupán a véleményére vagyok kíváncsi. Köszönöm, hogy segít dolgozatom megírásában a szükséges adatok megadásával!

1. A következőkben néhány mondatot olvashat, annak a szituációnak a leírásával együtt, melyben elhangzik. Kérem, számjelének bekarikázásával jelölje meg, ön szerint melyik mondat alkalmazása helyénvalóbb az adott esetben! Melyik változatot hallja gyakrabban? A gyakrabban hallott mondatot jelölje a (Gy) jel bekarikázásával!

A megrendelő ránéz az ügyetlenül mázolt ajtóra, és a festőkhöz fordul:

(1) (Gy) *Hát, ez nem egy mestermunka!* (2) (Gy) *Hát, ez nem mestermunka!*

Valaki a családjáról beszél:

(1) (Gy) *A nővérem férje egy orvos.* (2) (Gy) *A nővérem férje orvos.*

Az ingyenc zenekedvelő az új énekes tudásáról nyilatkozik:

(1) (Gy) *Ez a pasas egy kezdő.* (2) (Gy) *Ez a pasas kezdő.*

Szóba kerül egy férfi erőszakos tette, mire valaki kifakad:

(1) (Gy) *Az vadállat!* (2) (Gy) *Az egy vadállat!*

Kritizálják egy fiú kissé suta rímeit, mire ő védekezni kezd:

(1) (Gy) *Jó, jó, nem vagyok egy költő!* (2) (Gy) *Jó, jó, nem vagyok költő!*

Egy lány szépségét dicsérik:

(1) (Gy) *Anna egy Vénusz!* (2) (Gy) *Anna valóságos Vénusz!*

2. Kérem, karikázza be az ön által elfogadhatónak tartott mondatok számjelét! Ugyanazt jelenti a két kifejezés? Ha igen, az I, ha nem, az N betűt karikázza be!

Valaki útbaigazít egy idegent:

(1) *Az uszoda egy száz méterre van innen, az utca végén.*

(2) *Az uszoda mintegy száz méterre van innen, az utca végén.* I – N

(3) *Az uszoda egy száz méterre van innen, az utca végén.*

(4) *Az uszoda valami száz méterre van innen, az utca végén.* I – N

A tanár nem fogadja el a feleletet:

(1) *Ez nem valami jó válasz.* (2) *Ez nem egy jó válasz.* I – N

Egy lány panaszkodik a barátjának, hogy nem tud éjszaka aludni:

(1) *Valami barom hívogat állandóan.* (2) *Egy barom hívogat állandóan.* I – N

Köszönöm a segítségét!

Szabó Tamás Péter

ÖSSZEFOGLALÓ TÁBLÁZATOK

A PÉLDAMONDATOK

(a szituációra, kontextusra lásd a dolgozat szövegét és a mellékelt kérdőív mintát)

1. Hát, ez nem [egy / Ø] mestermunka!
2. A nővérem férje [egy / Ø] orvos.
3. Ez a pasas [egy / Ø] kezdő.
4. Az [egy / Ø] vadállat!
5. Jó, jó, nem vagyok [egy / Ø] költő!
6. Anna [egy / valóságos] Vénusz!
7. Az uszoda [egy / mintegy] száz méterre van innen, az utca végén.
8. Az uszoda [egy / valami] száz méterre van innen, az utca végén.
9. Ez nem [egy / valami] jó válasz.
10. [Egy / Valami] barom hívogat állandóan.

1. TÁBLÁZAT

A példamondat száma	Helyesség			Gyakoriság			Gyakoriság és helyesség különbsége (%)
	válaszolt (fő)	névelővel tartja helyesnek (fő)	névelővel tartja helyesnek (%)	válaszolt (fő)	névelővel tartja gyakribbnak (fő)	névelővel tartja gyakribbnak (%)	
1.	70	36	51,43	79	66	83,54	32,11
2.	68	2	2,94	79	17	21,52	18,58
3.	67	33	49,25	78	57	73,08	23,83
4.	68	62	91,18	80	78	97,50	6,32
5.	68	19	27,94	79	44	55,70	27,76
6.	68	12	17,65	78	47	60,26	42,61

2. TÁBLÁZAT

A példamondat száma	Helyesség			Azonos jelentés		
	válaszolt (fő)	névelővel tartja helyesnek (fő)	névelővel tartja helyesnek (%)	válaszolt (fő)	azonosnak tartja (fő)	azonosnak tartja (%)
7.	71	5	7,04	80	45	56,25
8.	51	43	84,31	79	27	34,18
9.	72	* 32	44,44	80	22	27,50
10.	72	** 30	41,67	80	47	58,75

* 2 fő mindkettő változatot elfogadta

** 5 fő mindkettő változatot elfogadta